

اوله اطلاعاتی و سطوح پنج گانه آن

هنگامی که در سال ۱۹۷۴ پاول زور کفسکی^۱، که در آن زمان رئیس انجمن نرم افزار و صنعت اطلاعات امریکا بود، واژه سواد اطلاعاتی را برای نخستین مطرح کرد، شاید خودش نیز نمی دانست که این موضوع در سال های بعد چنان گسترش و ابعادی خواهد یافت که محور بسیاری از کنفرانس های بین المللی و موضوع هزاران مقاله علمی قرار گیرد و روزی آرمی جهانی برای آن توسط یونسکو^۲ ایجاد گردد و علاوه بر دهها ویژه نامه، حتی مجله ای با عنوان سواد اطلاعاتی منتشر شود^۳. جالب است که نام زور کفسکی در این حوزه فقط در حد کسی که برای اولین بار این مفهوم را مطرح کرد، باقی ماند و بیش از او دیگران و به ویژه متخصصان کتابداری و اطلاع رسانی بیشترین تلاش را در زمینه تبیین سواد اطلاعاتی و گسترش آن صرف کردند. مدل های معروف سواد اطلاعاتی مانند مدل اسکال^۴ توسط انجمن کتابخانه های دانشگاهی و ملی انگلستان، استاندارد مهارت سواد اطلاعاتی برای آموزش عالی توسط انجمن کتابخانه های دانشگاهی و پژوهشی امریکا^۵ و استاندارد سواد اطلاعاتی استرالیا و نیوزیلند^۶ از جمله دستاوردهای کتابداران و متخصصان اطلاع رسانی در زمینه سواد اطلاعاتی است. اما به راستی سواد اطلاعاتی چه اهمیتی دارد که در این سطح گسترده در دنیا، مطرح شده و وجوه اساسی مرتبط با آن در یک جامعه چیست؟

در پاسخ باید گفت که طرح موضوع سواد اطلاعاتی و اهمیت آن، که با برگزاری صدها کنفرانس ملی و بین المللی و انتشار هزاران مقاله در دهها مجله همراه بوده است، بیش از هر چیز براساس احساس نیاز به تربیت افراد برخوردار از سواد اطلاعاتی برای زندگی موفق در قرن حاضر متمرکز است. در واقع آنچه بیش از سواد اطلاعاتی به عنوان یک مفهوم اهمیت می یابد، فرد برخوردار از سواد اطلاعاتی^۷ و ویژگی های اوست. اگر نگاهی دقیق تر به مدل های سواد اطلاعاتی داشته باشیم، تقریباً همه این مدل ها بیش از آنکه سواد اطلاعاتی را تعریف کنند، به ویژگی های فرد برخوردار از سواد اطلاعاتی پرداخته اند، زیرا این موضوع فقط با وجود فرد با سواد اطلاعاتی معنا می یابد.

فرد برخوردار از سواد اطلاعاتی شهروند جامعه ای دانش محور با توانایی یادگیری مستقل و مادام العمر است که در مدرسه و دانشگاه پژوهش مدار تحصیل می کند و در سازمان های یادگیرنده به کار می پردازد. این فرد قادر است نیاز

اطلاعاتی خود را به‌روشنی بشناسد و از وجود منابعی که امکان پاسخ‌گویی به این نیاز را دارند، آگاه است. او می‌تواند به نحو مؤثری در این منابع به جست‌وجو بپردازد و نتایج بازایی خود را بر اساس معیارهای مشخصی، نقادانه ارزیابی کرده و مناسب‌ترین گزینه‌ها را برگزیند. علاوه بر این، چنین فردی می‌تواند یافته‌های جدید در منابع برگزیده را با دانسته‌های قبلی خود به‌نحوی پیوند دهد که یا بر دانش او افزوده شود یا اطلاعات بدست‌آمده را در فرآیند تصمیم‌گیری به خدمت گیرد. همچنین او می‌تواند در فرآیند انتشار اطلاعات سهم خود را به‌خوبی ایفا کند و به نشر اطلاعات بپردازد و در تولید دانش مشارکت کند. سرانجام چنین فردی در تمام مراحل جست‌وجو، بازایی، استفاده و انتشار اطلاعات همواره ملاحظات اخلاقی و اجتماعی را رعایت می‌کند و از قوانین حقوق معنوی اطلاعات آگاه است و به آن احترام می‌گذارد. بنابراین، همان‌طور که تعریف فوق که برگرفته از تعاریف موجود از سواد اطلاعاتی است، نشان می‌دهد برای تربیت فرد با سواد اطلاعاتی نمی‌توان به آموزش مقطعی و یک‌بعدی و محدود به استفاده از ابزارهای اطلاعاتی بسنده کرد و در گسترش سواد اطلاعاتی لازم است همهٔ وجوه مرتبط با آن موردتوجه قرار گیرد.

بدین ترتیب پرسش اساسی دیگر این است که سواد اطلاعاتی در چه سطحی از جامعه و با چه رویکردی قابل طرح است؟ در پاسخ باید گفت که به‌طور کلی بحث سواد اطلاعاتی در دنیا، اکنون در پنج حوزه یا سطح اصلی مطرح است که توجه به همهٔ این سطوح در جای خود ضروری است و نمی‌توان هیچ کدام را نادیده گرفت.

در سطح اول سواد اطلاعاتی در حد مجموعه‌ای از مهارت‌های مشخص و به‌عنوان یک زمینهٔ آموزشی محسوب می‌شود. در این سطح متولیان آموزش سواد اطلاعاتی، که معمولاً کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی هستند، تلاش می‌کنند مجموعهٔ مهارت‌هایی را براساس استانداردهای موجود به افراد و گروه‌های مختلف آموزش دهند. معمولاً آموزش سواد اطلاعاتی در این سطح به‌صورت دوره‌های کوتاه‌مدت ضمن خدمت یا کارگاه‌های آموزشی ارائه می‌شود و محور مباحث مطرح‌شده بر ارائهٔ مهارت‌های پایهٔ اطلاع‌یابی و آموزش چگونگی ارزیابی منابع اطلاعاتی برای انجام وظایف مشخص کاری یا تحصیلی افراد متمرکز

است. بدیهی است که گروه‌های مختلفی می‌توانند در این آموزش‌ها شرکت کنند و با توجه به نیازهایی که دارند محتوای این برنامه‌های آموزشی می‌تواند کاملاً متفاوت باشد. کارکنان و کارشناسان فنی و صنعتی و مدیران سازمان‌های گوناگون می‌توانند در این دوره‌ها شرکت کنند و مهارت‌های لازم را برای استفاده بهینه از اطلاعات مرتبط با کار خود فراگیرند.

در سطح دوم سواد اطلاعاتی به‌عنوان یک موضوع پژوهشی مطرح است. در این سطح تلاش می‌شود که مفهوم سواد اطلاعاتی برای افراد مختلف و در زمینه‌های گوناگون مورد ارزیابی قرار گرفته و مؤلفه‌های مؤثر و مرتبط با سواد اطلاعاتی مورد مطالعه قرار گیرند. مثلاً برداشتی که افراد از سواد اطلاعاتی دارند و کاربردی که این برداشت در امور مختلف زندگی آنان دارد، از جمله زمینه‌های مورد بررسی در پژوهش درباره سواد اطلاعاتی به‌شمار می‌آید.

در سطح سوم سواد اطلاعاتی به‌عنوان یک رشته دانشگاهی مستقل مطرح می‌شود. مثلاً در دانشگاه شفیلد انگلستان مقطع کارشناسی ارشد سواد اطلاعاتی راه‌اندازی شده است. در این دوره سواد اطلاعاتی نه به‌عنوان یک واحد درسی بلکه به‌عنوان یک رشته مستقل دانشگاهی در کنار سایر گرایش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشجو می‌پذیرد و دانشجویان با مدرک کارشناسی ارشد سواد اطلاعاتی فارغ‌التحصیل می‌شوند. تأسیس این رشته در مقطع کارشناسی ارشد در گروه اطلاع‌رسانی این دانشگاه دو پیام اصلی دارد. نخست آنکه سواد اطلاعاتی موضوعی است که توان تبدیل شدن به یک رشته مستقل را دارد و دوم آنکه کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی همچنان متولیان اصلی آموزش و اشاعه سواد اطلاعاتی هستند.

در سطح چهارم سواد اطلاعاتی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم در برنامه‌ریزی درسی مقاطع مختلف آموزشی مطرح است. جایگاه سواد اطلاعاتی در برنامه‌ریزی درسی بیش از آنکه به‌عنوان یک واحد درسی مطرح باشد، یک رویکرد در آموزش است. به‌بیان دیگر، سواد اطلاعاتی نه یک درس در کنار سایر دروس بلکه یک رویکرد در آموزش همه دروس خواهد بود. بنابراین، آموزش سواد اطلاعاتی از دبستان یا حتی قبل از آن آغاز می‌شود و تا پایان دانشگاه ادامه می‌یابد. آموزش پژوهش‌محور، یادگیری مبتنی بر پرسش، یادگیری مستقل و

آموزش مادام‌العمر همه از جلوه‌های سواد اطلاعاتی در آموزش رسمی کشورها هستند.

در سطح پنجم سواد اطلاعاتی در مقیاسی کلان و در برنامه‌ریزی‌های درازمدت دولت‌ها مطرح می‌شود. بی‌تردید جوامع اطلاعاتی قرن بیست‌ویکم نمی‌توانند بدون وجود نظام‌های دانش‌محور و شهروندان برخوردار از سواد اطلاعاتی به حیات خود ادامه دهند. بنابراین سواد اطلاعاتی در این سطح برای تصمیم‌گیرندگان جامعه مطرح است و تلاش می‌شود برنامه‌ریزی‌های کلان به‌نحوی صورت پذیرد که جایگاه سواد اطلاعاتی در کارکردهای مختلف جامعه پیش‌بینی شود.

در این ویژه‌نامه تلاش شده که مجموعه مطالب مرتبط با سواد اطلاعاتی که هرکدام به‌نحوی به یکی از این سطوح مربوط می‌شوند، ارائه گردد و امید است مطالب موجود در این شماره بتواند گامی برای اشاعه سواد اطلاعاتی در کشور بردارد و به‌عنوان منبعی برای علاقه‌مندان به این موضوع محسوب شود.

دکتر یزدان منصوریان

استادیار دانشگاه تربیت معلم تهران

1. Paul Zurkowski
2. Information Literacy Logo (<http://www.infolitglobal.info/logo/>)
3. Journal of Information Literacy (JIL) <http://ojs.lboro.ac.uk/ojs/index.php/JIL/index>
4. Society of College, National and University Libraries (SCONUL)
5. The Association of College and Research Libraries (ACRL)
6. Australian and New Zealand Institute for Information Literacy (ANZIIL)
7. Information Literate Person